

MISSZIÓTÖRTÉNETI SZEMELVÉNYEK

Szöllősi Tibor

Vízbe fojtott újrakeresztelők

A reformátorok is irtották a vallási konkurenciát

„A zsákmányon a győztesek osztoznak” – tartja az ősi mondás, amelynek igazsága talán sehol nem érvényesült jobban, mint a történetírás terén. Sokáig az egyháztörténet írása sem képezett kivételt; vagy Róma szája íze szerint, vagy a főáramú protestáns egyházak szemszögéből művelték Európában. A reformáció korában működő többi egyházi közösséget mindkét csoport negatív színnel tüntette fel írásaiiban. Ha egyáltalán említésre méltatták őket, az olvasók tudatában arról igyekeztek képet rögzíteni, hogy mit nem szabad gondolni vagy tenni. Most az egyik legjelentősebb ilyen közösség, a korai anabaptisták viszontagságait idézzük fel.

Zwingli, a svájci reformáció atyja

Zwingli Ulrich (1484–1531), a zürichi reformátor

Már évtizedekkel azelőtt, hogy *Luther* kiszegte téziseit, a római egyházat több lojális követője próbálta belülről megreformálni. Miután ez hiábavaló kísérletnek bizonyult, ezek a körök doktrinális és erkölcsi reformjaik kivitelezéséhez helyi politikai vezetők külső támogatását igyekeztek megnyerni. A protestantizmus főáramú irányzatai – a szekuláris

állami támogatást kereső lutheránus, zwingliánus és kálvinista körök – mellett azonban olyan csoportok is színre léptek, amelyek szűkebb értelemben nem is a reformációt képviselték. Ők a hitújítás szempontjait nem a katolikus tanításokhoz és hitgyakorlathoz viszonyították, hanem egyszerűen az újszövetségi gyökerekhez, a krisztusi tanításokhoz és az első századi kereszténység követte egyházmintához kívántak visszatérni. Ezek a csoportok független vagy szeparatista helyi gyülekezeteket alkottak, amelyek sokszor épp annyira különböztek egymástól, mint a főáramú egyházaktól. Közülük az anabaptista közösség volt a legnagyobb és legismertebb. Vannak, akik őket tartják a protestantizmus egyetlen következetes ágának, mert olyan célokat valósítottak meg, amelyeket *Luther*, *Zwingli* vagy *Kálvin* nem voltak képesek, illetve ki sem tűztek maguk elé.

Az anabaptisták nevét – a szó jelentése „újrakeresztelődő” – ellenségeik aggatták rájuk, mert a csecsemőkori kereszttség érvényességét elutasítva felnőttként, hitből fakadó döntéssel megkeresztelkedtek. Többségük számára mégsem a kereszttség, hanem az egyház és a világi kormányzat és társadalom kapcsolata volt a legalapvetőbb kérdés, a felnőttkori keresztelést is ebből vezették le. Az összes modern protestáns felekezet előfutáraként az egyház és az állam következetes szétválasztásának szükségességét hirdették.

A reformátorokhoz hasonlóan ők is a Szentírásból merítették meggyőződésüket. Az újszövetségi írásokban azonban nyomát sem találták az állam és egyház összefonódásának, viszont meglátták, hogy az apostoli egyház elkötelezett hívők közösségéből állt – olyan férfiak és nők alkották, akik szabad elhatározásukból és személyes módon Jézus követése mellett döntöttek. Ez pedig a 16. században forradalmi gondolatnak számított.

Bár *Luther* hangsúlyozta a személyes hit fontosságát, egyháza mégis világi hatalmak pártfogására támaszkodott, megtartotta a klérusi hivatalt, amely az államtól húzott fizetést, és amely – miként a katolikus egyházhatóságok is az általuk uralt térségben – az adott terület teljes lakosságát egyháztagságnak tekintette. Úgy tűnt, mintha egyházszerkezeti szempontból a hivatalos protestantizmus nem is különbözött volna olyan nagyon a kato-licizmustól.

Az anabaptisták mindezen változtatni akartak. Céljuk az apostoli kereszténység helyreállítása volt, a valódi, újszövetségi hívők alkotta egyházhoz való visszatérés. A korai egyházban pedig – mondták – csak a hitük révén személyes újjászületést megtapasztalt férfiakat és nőket részesítették vízkereszttségben. Arra hivatkoztak, hogy az apostoli egyház mit sem tudott a csecsemőkereszttség gyakorlatáról, ami a későbbi,

már csak nevében keresztény társadalomban jelent meg, éppen a keresztény látszat fenntartásának kényelmes eszközeként.

A radikálisok – „gyökerekig hatolók” – szemében az igazi egyház ezzel szemben mindig a szentek, az elkötelezett tanítványok közössége egy gonosz világban. Az anabaptisták az első századi tanítványság mintájával kívántak hatni környezetükre – ha szükséges volt, akár a halálukkal is. Az államhatalomtól való elhatárolódásukból fakadt, hogy nem voltak hajlandóak fegyvert fogni, állami hivatalokat elfoglalni vagy esküt tenni.

Radikalizmusukért rettenetes árat fizettek, mert a 16. században lázítást jelentett minderről beszélni. Sorsukat többnyire ez a zsolttáridézet tükrözte leghívebben: „Teéretted gyilkoltatunk minden napon; olybá tekintenek, mint vágójuhot.” Az anabaptistákat mind Róma, mind a protestáns egyházfejedelmek ellenségeiknek tekintették.

A legszabadabban Svájcban, a Rajna vidékén és a Németalföldön prédikálhattak. Az évszázad közepére Európa német nyelvterületén három nagy csoportjuk alakult ki: *Konrad Grebel* és *Felix Mantz* vezetésével a svájci testvérek, a morvaországi hutteriták, Németalföldön és Európa északi részén pedig a mennoniták.

Radikálisok a svájci Alpokban

Svájcban Ulrich Zwingli (1484–1531) és a zürichi városvezetés irányításával zajlott a reformáció. Zwingli, aki a városi főtemplom, a Grossmünster papjaként szakított a katolicizmussal, nem tézisek kiszögezésével, hanem bibliai üzenetek prédikálásával indította a reformációt. Bizonyos tekintetben Luthernél is szigorúbban követte a Szentírást: míg Luther megengedte, amit a Biblia nem tiltott, ő mindent elutasított, amit a Könyv nem írt elő. „Ha valamit az evangéliummal egyezőnek találunk, megtartjuk, ha nem, elvetjük” – mondotta, és a szavait Zwingli munkatársai közül többen is szó szerint vették. A Bibliát tanulmányozva úgy vélték, a változások több ponton nem elég mélyrehatóak. Egyebek között le akartak számolni a kötelező tizedfizetéssel és katonai szolgálattal is. A radikálisok némelyike még tovább kívánt lépni: ők már állami beavatkozásoktól mentes, független önkormányzattal működő egyházban gondolkodtak, illetve olyan társadalomban, ahol az állam és egyház teljesen szétválik egymástól. Ezek a hívők nem egyszerűen az egyház megreformálására törekedtek, hanem azt kezdeti, bibliai tisztaságába kívánták visszaállítani. A változásokat sürgető tábor élére két köztiszteletben álló férfi állt, Konrad Grebel és Felix Mantz.

Miként a keresztény Európában mindenütt, Zürichben is minden újszülöttet megkereszteltek és egyháztagnak tekintettek. Ennek következtében az egyház egyet jelentett a társadalommal; az egyház mindenki egyháza volt. Grebelék viszont az Újszövetségben szabad hívők közösségeként látták, akik készek voltak az Úrért élni és meghalni. Ők ilyen egyházat akartak – amely szabad az államtól, és igazi tanítványokból áll. Zwingli azonban nem kért ebből a forradalomból, szükség volt a városatyák támogatására.

1524 őszén Grebelnek fia született, ami egyben a hit próbáját is jelentette a számára, mert frissen felfedezett egyházképükben a bibliai egyháztagságnak éppen a tudatosan vállalt kereszttség volt a legfeltűnőbb jellegzetessége. Grebel tehát elutasította a gyermek megkeresztelését, és más szülők is követték a példáját.

A válság kezelésére a városi tanács a kérdést 1525. január 17-én nyilvános vitára bocsátotta. Az újszülöttkereszttséget képviselő Zwinglit nyilvánították győztesnek, és a tanács utasította mindazokat, akik elmulasztották megkereszteltetni a gyermeküket, hogy nyolc napon belül tegyék ezt meg, ellenkező esetben száműzik őket a városból. A csecsemőkereszttség mellett kardoskodók ugyanis az Ábrahám családja számára elrendelt körümetékedés szövetségével vontak párhuzamot, mint amelyet lehetetlen volt felnőttkorban „hitből” megismételni.

Január 21-én megtiltották Grebelnek és Mantznak, hogy bibliaórákat tartsanak. Aznap este vagy tucatnyi férfi találkozott Felix Mantz lakásán. Istenhez fohászkodtak, hogy adjon erőt megtenni azt, amit a lelkiismeretük diktált. Georg *Blaurock*, aki pap volt korábban, arra kérte Grebelt, hogy keresztelje meg az apostolok módján, azaz miután megvallotta személyes hitét Jézus Krisztusban. Miután Grebel eleget tett a kérésnek, a többi jelenlevőt már Blaurock keresztelte meg. Még a hónap végén az első anabaptista gyülekezetet is megalapították egy Zürich melletti faluban.

A városi méltóságok nem hagyták válasz nélkül a „lázadást”. A megkeresztelkedett renitenseket letartóztatták és börtönbe zárták, de ők a szabadulásuk után azonnal folytatták hitük terjesztését a környező városokban.

A zürichi tanács most már végleg elvesztette a türelmét. 1526. március 7-én úgy határoztak, hogy akit „újrakeresztelésen” kapnak, annak halállal kell bünhődnie vízbe fojtás által. Innen a mozgalom üldözőinek cinikus jelmondata: „az anabaptista eretnység ellen a legjobb módszer a harmadik kereszttség”. 1527. január 5-én Felix Mantzon hajtották végre először az ítéletet a várost átszelő Limmat jeges vizében. Zürichben és a környékén az anabaptista mozgalmat négy éven belül felszámolták. A vértanúk története monumentális krónikájának, a Mártírok tükrének anabaptista szerzője így kommentálja az eseményeket: „Bizony siralmas, hogy akik röviddel azelőtt sok tekintetben megtisztították magukat a pápaság kovászatától, és ellenálltak a pápai zsarnokságnak, most mégis a pápistákkal egyesültek abban, hogy üldözték azokat, akik nem ugyanabban hittek, mint ők.”

Svájcból sok üldözött Németországba és Ausztriába menekült, de a kilátásaik ott sem voltak rózsásabbak. 1529-ben a speyeri birodalmi gyűlésen az anabaptizmust hivatalosan is mindenütt halállal sújtandó eretnységnek nyilvánították. Luther eleinte helytelenítette az anabaptisták Zwinglitől elszenvedett üldöztetését, de az évek során – nem ők voltak az egyetlen ilyen csoport – ő is mind ellenségesebb lett feléjük. A speyeri döntést szó nélkül hagyta, 1531-ben pedig már támogatta a blaszfémia halálbüntetését, a „hamis tanítást” is annak tekintve. 1536-ban *Melanchton* memorandumot szerkesztett arról, hogy miként kell bánni az anabaptistákkal. Bár különbséget tett a békés és a forradalmár anabaptisták között, mindkét csoportra halálbüntetést követelt – Luther pedig aláírta. A reformáció éveiben ezrével végezték ki a mozgalom követőit – katolikus felségterületen az eretnekek számára fenntartott halálnemmel: máglyán (Blaurock sorsa is ez lett Tirolban, még a gyűlés évében), protestáns környezetben pedig pallos vagy vízbe fojtás által.

Az első két évben a földalatti mozgalom szinte összes vezetőjét elvesztette, igen erős missziós buzgalmuk következtében mégis több száz kilométeres körzetben terjedt a kiindulópont körül. Egy huszadik századi szellemi örökösük szavai-

val sokszor a „menekülő evangelizáció” módszerét kellett alkalmazniuk, ami annyit jelent, hogy miután az egyik helyen prédikáltak az evangéliumot, már menekültek is a másikra az üldözők elől.

Augsburgban a lutheránus Nürnbergből kiűzött karizmatikus prédikátor, *Hans Denck* alapított gyülekezetet. A strassburgi reformátor, *Martin Bucer* az „anabaptisták pápájának” titulálta. Zsidó tudósokkal is konzultálva *Ludwig Hatzlerrel* Denck fordította németre elsőként a héber prófétai könyveket. Munkája a halála utáni hét évben huszonegy kiadást ért meg, Zwingli és Luther saját Ószövetség-fordításukhoz forrásműként használták. Denck 1526-ban keresztelte meg *Hans Hutot*, aki azután a mozgalom egyik legsikeresebb apostola lett, Ausztriában mindenfelé gyülekezeteket alapított. Egyszerű módszert alkalmazott: miután prédikált, a megtérteket bementette, majd további misszionáriusokat nevezett és küldött ki. Bár sokukat kivégezték, a mozgalom gyorsan terjedt. Maga Hut 1527-ben halt meg börtöncellájában. Az eretnekek ellen szokványos kirakatpert így már csak a holtteste „hallgatta” végig (székbe kötözve), mielőtt máglyára vetették. Hut befolyása kimutatható *Jakob Hutter* munkáján is, aki az első megkeresztelt, Georg Blaurock munkáját folytatta Tirolban. Az üldözés itt különösen kegyetlen volt, a mozgalom útját égő máglyák, túlszűfolt börtönök és elhagyatott, éhező árvák kísérték. Hutter a Habsburg-terror elől hét éven keresztül mentette az anabaptista hívőket Tirolból Morvaország biztonságába, ahol ekkor történetesen néhány toleráns fejedelem is uralkodott. 1536-ban elfogták, megkínózták, majd szeszebe mártották és megégették Innsbruckban – a helyi tisztviselők tiltakozása miatt *I. Ferdinánd* személyes utasítására történt így. Hutter morvaországi követői több hullámban küldtek ki misszionáriusokat Európa sok részére.

A mozgalom legrátermettebb teológusa *Balthazar Hubmajer* volt, a tridenti zsinaton a neve Luther, Zwingli, Kálvin és *Schwenkfeld* mellett került szóba. A freibergeri egyetemen a kiváló katolikus vitázónál, *Johann Ecknél* tanult, teológiai doktorátusát ugyanabban az évben szerezte, mint Luther. Egyetemi tanár, rektor, majd a regensburgi székesegyház főpapa lett. 1520-ban költözött Waldshutba, ahol a páli levelek mellett *Erasmus*, Melancthon és Luther írásait kezdte tanulmányozni. „Egyre inkább kisarjadt bennem Krisztus” – írja erről az időszakról. Baráti kapcsolatba került Zwinglivel, 1523-ban együtt vettek részt a bálványképekről és a miséről rendezett vitafórumon, majd visszatért Waldshutba, hogy ott reformokat hajtson végre. Ő is német nyelven kezdett misézni, és a városi tanács a katolikus papok kiűzésében is támogatta. Ferdinánd főherceg fenyegetésére válaszul összeállította a vallási türelem egyik legkorábbi érvanyagát. 1524-ben nősüléssel is megpecsételte a katolicizmustól való elszakadását, két évvel Luther előtt. A következő év húsvétvasárnapján hatvanadmagával megkeresztelkedett, az azt követő napok során pedig már ő keresztelt százakat.

Hubmajer írta az egyik legjobb korai tanulmányt a bibliai vízkeresztéről. Zürichben börtönbe került, ahol – ha átmenetileg is – hitelvei visszavonására kényszerítették. Ugyan Waldshut városát a Habsburg-haderő közben rekatolizálta, 1526-ban Hubmajernek sikerült megnyernie Nikolsburg toleráns fejedelmét, *Leonard von Lichstensteint*, akit meg is keresztelt. Az egyháztörténelem vidám fintoraként rövid időre így válhatott „államvallássá” az anabaptizmus Morvaország-

ban – a legbékésebb eszközökkel! Hubmajer a lutheránus közösségek számos vezetőjét is bementette. Gyapardó nyája, a már mintegy tizenkétezeres anabaptista közösség számára könyveket is írt a keresztyén élet és az egyházfegyelem témájában. Bár szinte már úgy tűnt, Hubmajer szolgálatának gyümölcseként Morvaország egész lakossága újjászületik, a vértanúk sorsát ő sem kerülhette el. Habsburg Ferdinánd parancsára 1528-ban Bécsben megégették, feleségét három nappal később más hitvallókkal együtt a Dunába fojtották.

Egy végzetes hiba

Bethlen Gábor vallási toleranciából példát mutatott

A mozgalom ellenségei az anabaptistákat kapcsolatba hozták a *Thomas Münzer* vezette, 1525-ben levert parasztfelkeléssel. Noha Münzer maga egyetlen evangéliumi közösségnek sem volt tagja, mégis sokáig a reformáció radikális teológusának tartották (a kommunista történelemszemlélet viszont az osztály nélküli társadalom előfutárát látta benne). Néhány évvel később azonban valóban történtek olyan események, amelyek igazolni látszottak a radikálisoktól való katolikus és lutheránus félelmeket, további hivatkozási alapot teremtve az üldözésükre. 1532-ben gyorsan terjedt a reformáció a veszfáliai városban, Münsterben is.

A változások erejét eleinte konzervatív lutheránus körök adták, majd a város az anabaptizmus irányába fordult. Később egy bizonyos *Jan Matthijs* vezetésével mindinkább egy szélsőséges csoport befolyása érvényesült. Úgy vélték, hogy a messiási királyság Münsterben jön el, és ők lesznek a megvalósítói. Amikor a helyi püspök ellenük vonult, az anabaptistákra egyáltalán nem jellemző módon védekezésül fegyvert fogtak. 1534-ben Matthijs utóda, egy volt fogadós ószövetségi passzusokra hivatkozva királlyá koronáztatta magát, és bevezette a többnejűséget. 1535 júniusában a Münster ellen egyesült katolikus és lutheránus erők bevették a várost, és a lakosságot felkoncolták. Bár az újkori pacifizmus első képviselői éppen az anabaptisták voltak, ezután évszázadokig sok

európainak a münsteriek erőszakossága jutott eszébe az „anabaptista” szó hallatán.

A Rajna alsó vidékén *Menno Simons* szolgálata öntött erőt a csüggedt „testvérekbe”. A fríz paraszti sorból származó Simons katolikus pap volt, amikor kételyei támadtak az ostyá átváltozásának tanait illetően. Röviddel később hallott valakiről, akit felnőttkori megkeresztelkedése miatt lefejeztek, és tanulmányozni kezdte a Bibliát a csecsemőkeresztelés kapcsán. Kutakodása a gyakorlat elutasításához vezetett, és az sem tudta meggyőzni, amit Luthertől és más, e ponton megrekedt reformátoroktól olvasott. 1535-ben intenzíven kereste Istent, majd csatlakozott az anabaptisták táborához, a reverendától megválva meg is nősült. Münster után leginkább az ő érdeme volt a mozgalom megerősítése. Birodalmi vérdíjjal a fején huszonöt éven át dolgozott fáradhatatlanul az Amszterdam és Danzig között elszórt gyülekezetekben, éjjelente prédikált és keresztelt. Szolgálata 1561-ben természetes halállal fejeződött be, és tizenhét évvel később Németalföld északi tartományaiiban megtűrt vallási csoportnak nyilvánították a követőit. Másutt a vallási tolerancia még hosszú ideig váratott magára. Dél-Németországból a mozgalom gyakorlatilag eltűnt, Ausztriában teljesen kiirtották, Svájcban korlátok közé szorított apró enklávékban maradt fenn. A morva hutteritákra 1590-től keserű üldöztetés várt, a túlélés érdekében végül Magyarországon és Ukrajnában, majd sokan onnan is továbbköltözve Amerikában telepedtek le.

Magyarországi menedék

A hutteriták és más anabaptisták közül többen már 1547-től Pozsony, Nyitra és Trencsén megyékben letek otthonra, olyan nagybirtokosok fogadták be őket, mint *Bálint Péter* és *Nyári Ferenc*, Biharban pedig *Bocskai István*. Őket menekülők további hullámai követték, különösen 1601-től, amikor *II. Rudolf* kiűzte őket Ausztriából. Egyes csoportjaik a Dunántúlon és Erdélyben is megtelepedtek. *Tinódi Lantos Sebestyén* egyik énekében megemlékezik egy *Bátori András* nevű baptistáról, illetve társairól – ez az első írásos emlék arról, hogy az anabaptisták nálunk is követőkre találtak.

Bethlen Gábor, a rendkívüli vallási türelmet tanúsító erdélyi fejedelem Habsburg-ellenes hadjáratai során többször találkozott a morvaországi „testvérekkel”. Szolgáltatásaikat is igénybe vette: az anabaptista közösségek sokszor hozzájárultak a több tízezres hadsereg élelmezéséhez, a hadfelszerelés javításához és kiegészítéséhez, illetve a beteg katonák gyógyításához. Tudott megpróbáltatásairól, az őket katolikus és protestáns részről ért gyakori és súlyos visszaélésekről, és szabad letelepedést biztosított számukra Erdélyben.

A modern kereszténység úttörői

Míg a 16. századi katolikus és protestáns teológusok tanításából sok mindennek mára már nincs jelentősége, amit az anabaptisták tanítottak a vallásszabadságról, a tanítványságról vagy a Krisztusról való személyes tanúskodásról, a mai evangéliumi hívők számára is friss és fontos üzenet marad.

A hitelveik tisztázására és az első nagy üldözési hulláma válaszul a „testvérek” már 1527-ben közzétették a Schleithemi hitvallást. Az egykori Benedek-rendi szerzetes, *Michael*

Sattler által megszövegezett dokumentum Európa-szerte egységteremtő erővel hatott a mozgalomban. Azonban a hatóságok fellépésében nem hozott változást, magát Sattlert négy hónappal később Rottenburgban megégették, a feleségét vízbe fojtották. Kálvin 1544-ben olvasta a hitelvi nyilatkozatot, és –

Míg a 16. századi katolikus és protestáns teológusok tanításából sok mindennek mára már nincs jelentősége, amit az anabaptisták tanítottak a vallásszabadságról, a tanítványságról vagy a Krisztusról való személyes tanúskodásról, a mai evangéliumi hívők számára is friss és fontos üzenet marad.

nem tudván, mikor íródott – így kommentálta: „Ezek a szerencsétlen és ellenszenves emberek tőlünk vették át ezt a tanítást, néhány más helyálló nézetükkel egyetemben.” Valójában azonban 1527-ben Kálvin még csak tizennyolc éves volt – és katolikus.

Tinódi Lantos Sebestyén a magyar baptistákat is megénekelte

A hitelvek között kiemelt helyen áll a tanítványság kérdése. „Senki sem ismerheti meg Krisztust igazán, csak ha követi az életével” – vallották, ez pedig eltökélt engedelmességet feltételez „Isten Fiaának ragyogó és tiszta szavai iránt, akinek a beszéde igazság, és akinek parancsolatai örök élet”. Erkölcsi téren magasra tették a mércét, és aki nem felelt meg annak, azt kiutasították köreiből. Nem hittek abban, hogy a cselekedeteik által nyerhetnek üdvösséget (Luther ezzel is vádolta őket), viszont hangsúlyozták, hogy a hiteles megtérést a tettek bizonyítják. Még ellenségeik között is akadtak, akik elismeréssel szóltak őszinteségükről, békés és mértékletes természetükről, szorgalmukról.

A krisztusi karakterre tett hangsúly emlékét őrzik olyan esetek, mint *Dirk Willemsé*. Egy befagyott tavon át menekült az üldözője elől, aki alatt beszakadt a jég. Willems visszafordult és kimentette – így foghatták el, börtönözhatték be, és égethették meg máglyán 1569-ben. Ami azt illeti, a 16. században pusztán az, hogy valaki nem italozott mértéktelenül, nem átkozódott, és nem követett el visszaéléseket a munkahelyén vagy a családjában, már elég okot szolgáltatott az anabaptizmus gyanújára és az üldözésre.